

Inleiding

Computers en computertechnologie spelen een steeds grotere rol in ons leven. De westerse samenleving digitaliseert in rap tempo. In plaats van elkaar op te bellen ‘appen’ we elkaar steeds vaker. We kopen geen treinkaartjes meer aan het loket, maar checken met een ov-chipcard in bij de toegangspoortjes. Als we belastingaangifte willen doen, vullen we geen formulieren meer in, maar gaan we naar de website van de Belastingdienst en loggen in met een DigiD-code. Contant geld zien we steeds minder; we betalen met een betaalkaart en niet zelden ‘contactloos’.

Deze ontwikkeling brengt ons gemak, maar kent ook een schaduwzijde. Want met de opkomst van computertechnologie zijn er ook nieuwe vormen van criminaliteit ontstaan: cybercrime en gedigitaliseerde criminaliteit. Samen noemen we die twee: digitale criminaliteit of, zoals de wetgever doet, computer-criminaliteit. Daarover gaat dit boek, maar dit boek gaat ook over de maatschappelijke context, sociale mechanismen en de wet- en regelgeving die worden gebruikt om met die nieuwe vormen van criminaliteit om te gaan. Het onderwerp wordt aldus afwisselend belicht vanuit een klassiek juridisch, rechtssociologisch, criminologisch en rechtsfilosofisch perspectief. De opbouw van dit boek is als volgt.

Het eerste hoofdstuk geeft enkele achtergrondschetsen bij de navolgende hoofdstukken. Het begint met een beknopte schets van de ontstaansgeschiedenis van het internet, eerst volgens klassieke lijnen en later vanuit een meer beschouwend, sociologisch perspectief. Daarna volgt een algemene rechtssociologische inleiding op het thema ‘strafrechtspleging op internet’ aan de hand van het begrip sociale controle. Vervolgens worden enkele algemene veranderingen in criminaliteit die (mogelijk) samengaan met digitalisering geschetst. Tot slot plaatst dit hoofdstuk computercriminaliteit in een breder maatschappelijk perspectief.

Het tweede hoofdstuk behandelt diverse basisbegrippen en -concepten die van belang zijn voor het thema van dit boek, zoals: computer, computersysteem, geautomatiseerd werk, gegevens, informatiesysteem, cyberspace, cyber security, magic circle, (virtuele) computercriminaliteit, cybercrime, digitale criminaliteit,

cyber safety en cloud computing. Er worden verschillende opvattingen gepresenteerd. Dit hoofdstuk resulteert uiteindelijk in een samenhangend begrippenkader vanuit rechtssociologisch perspectief.

Het derde hoofdstuk geeft een overzicht van de belangrijkste straf(proces)rechtelijke wet- en regelgeving die gedurende de afgelopen decennia in het leven is geroepen inzake computercriminaliteit. Het bestaat uit een chronologische bespreking van de relevante nationale en Europese wet- en regelgeving. De bespreking start steeds met een maatschappelijke positionering van de betreffende wet- of regelgeving. Daarin komt op basis van een media-analyse aan bod of, en zo ja in welke zin, de betreffende wet- of regelgeving een rol speelde in het maatschappelijke debat. Het doel daarvan is om de wet- of regelgeving van enige maatschappelijke context te voorzien. Daarna volgen de voorgeschiedenis en uitgangspunten van de betreffende wet- of regelgeving, vervolgens de belangrijkste materieelrechtelijke bepalingen en tot slot de belangrijkste strafprocesrechtelijke bepalingen.

Het vierde hoofdstuk besteedt aandacht aan drie specifieke, veelvoorkomende verschijningsvormen van computercriminaliteit, te weten: hacken, e-fraude en kinderpornografie. Bij elk van deze drie delicten wordt eerst ingegaan op de strafbaarstelling, aard en omvang van het delict en vervolgens wordt besproken wat bekend is over daders, slachtoffers en modus operandi. Bij de bespreking van het delict kinderpornografie wordt bovendien ingegaan op het maatschappelijke en juridische debat over de strafbaarstelling van virtuele (d.w.z. volledig computer geënceneerde) kinderpornografie.

Het vijfde hoofdstuk gaat over het bestrijden van computercriminaliteit. Ook dit hoofdstuk begint met een breder perspectief: sociale orde en politie. Vanaf daar spitst het hoofdstuk zich toe. Via de politiefunctie en de politietaak komt het uit bij de politieorganisatie ter bestrijding van computercriminaliteit en enkele belangrijke problemen waarmee de politie kampt, zowel in praktisch als juridisch opzicht. Daarbij komen aan bod het 'digitale kennistekort' bij de politie, knelpunten bij de ingebruikname van nieuwe ICT-hulpmiddelen, *big data* en de toegankelijkheid daarvan voor de opsporing en (de bevoegdheid tot) het online vergaren van informatie.

1 Digitalisering en strafrecht: enkele achtergronden

Dit eerste, inleidende hoofdstuk bestaat uit enkele achtergrondschetsen bij de hoofdstukken die volgen. In dit boek speelt het internet een centrale rol. Dit hoofdstuk begint daarom met een beknopte schets van zijn ontstaansgeschiedenis, eerst volgens klassieke lijnen (par. 1.1) en vervolgens in een sociologisch perspectief (par. 1.2). Daarna volgt een rechtssociologische inleiding op het thema ‘strafrechtspleging op internet’ aan de hand van het begrip sociale controle (par. 1.3). Vervolgens schetst dit hoofdstuk enkele algemene veranderingen in criminaliteit die (mogelijk) samengaan met digitalisering als inleiding op diverse cybercrimevormen en ontwikkelingen daarin die verderop in dit boek behandeld worden (par. 1.4). Tot slot schetst dit hoofdstuk enkele bredere sociale ontwikkelingen, bij wijze van maatschappelijk decor voor het thema van dit boek (par. 1.5). Definities van begrippen komen aan bod in hoofdstuk 2.

15

1.1 Internet: een korte ontstaansgeschiedenis (1962-2000)

Het hedendaagse internet is een wereldwijd netwerk van gekoppelde computers dat zijn oorsprong vindt in de jaren zestig van de vorige eeuw. Dat is ten tijde van de Koude Oorlog. In 1957 brengt de Sovjet-Unie met succes de satelliet Sputnik in een baan om de aarde. Amerika schrikt van dit technische hoogstandje en richt in 1958 de Advanced Research Project Agency (ARPA)¹ op, met als doel ‘keeping the United States out front when it comes to cultivating breakthrough technologies for national security rather than in a position of catching up to strategically important innovations and achievements of others’.² In 1962 presenteert psycholoog en computerwetenschapper Joseph Licklider vanuit ARPA

¹ Tegenwoordig heet ARPA ‘Defense Advanced Research Projects Agency’ (DARPA; www.darpa.mil).

² www.darpa.mil, geraadpleegd 30 maart 2017.

een droom over wereldwijde sociale interactie via een Galactisch Netwerk. In de jaren daarna werken Amerikaanse technici samen aan het koppelen van computers, met ARPA in een leidende rol.

Hoewel dit koppelen van computers een militair belang dient, hebben de ontwikkelaars naar eigen zeggen in de eerste plaats wetenschappelijke doelen voor ogen (Cohen-Almagor, 2011). Eind 1969 hebben zij vier³ computers in een netwerk met elkaar verbonden via lijnen die zijn geleased van een telecombedrijf. Dit zogenoemde ARPANET geldt alom als de oerversie van ons huidige internet (Leiner et al., 2009; Glowniak, 1998; Cohen-Almagor, 2011; Van Eekelen & Vranken, 2012). In 1972 wordt op het ARPANET de eerste e-mail-applicatie geïnstalleerd en in 1973 gaan de eerste *personal messages* over het net (Leiner et al., 2009; Cohen-Almagor, 2011).

Het technologisch ontwerp van ARPANET is gericht op een efficiënte en zekere informatie-uitwisseling en op het voortbestaan van het netwerk in geval van lokale uitval. Het netwerk kent geen kwetsbaar centraal punt in een hiërarchie van computers, maar is een horizontaal netwerk van routes waarlangs het dataverkeer in beginsel altijd een weg vindt. Technische maatregelen zorgen voor efficiënt gebruik van de netwerkcapaciteit en bevorderen dat berichten ongeschonden overkomen.⁴ Een ander belangrijk uitgangspunt van ARPANET is de ‘open architectuur’, hetgeen betekent dat de technische specificaties voor iedereen toegankelijk zijn. Daardoor kunnen ontwerpers van andere systemen een interface maken en aanhaken. Ook is ARPANET niet een systeem met één softwareprogramma, maar eerder een infrastructuur toegankelijk voor een diversiteit aan programma’s – die dan nog moeten gaan ontstaan. Centraal staat een open dialoog waarin informatie vrij wordt gedeeld met het oog op gezamenlijke ontwikkeling van nieuwe technologie. Een beperking van het jonge ARPANET is echter dat het buiten Defensie enkel toegankelijk is voor een groepje wetenschappers (Leiner et al., 2009; Glowniak 1998; Cohen-Almagor, 2011).

Het ARPANET breidt zich niet alleen uit doordat meer computers aan het netwerk worden aangesloten maar vooral doordat andere computernetwerken worden ontwikkeld en met ARPANET worden verbonden, zoals het Britse Joint Academic Network (JANET) in 1984 en vooral het Amerikaanse National Science Foundation Network (NSFNET) in 1985 (Leiner et al., 2009; Glowniak, 1998).

3 Deze vier verbonden computers staan in Los Angeles, Santa Barbara (beide University of California), Menlo Park (Stanford Research Institute) en Utah (University of Utah).

4 Een uitleg van technische aspecten waarop de efficiëntie en robuustheid van datacommunicatie op internet berust, zoals *packet switching*, *routing* en *TCP/IP*, geven Van Eekelen en Vranken (2012).

Die twee netwerken uit de academische wereld zien van meet af aan alle wetenschappers als hun doelgroep. NSFNET richt zich enkele jaren later ook op bedrijven. ARPANET is dan niet langer *het* netwerk maar onderdeel van het grotere geheel, dat bestaat uit diverse gekoppelde netwerken en dat 'internet' heet (een samentrekking van 'Interconnected Networks'). De academische National Science Foundation (NSF) heeft de voortrekkersrol van ARPA overgenomen.

In de jaren tachtig en negentig groeit internet van 213 aangesloten computers in 1981 tot zo'n 2,2 miljoen in 1994 (Leiner et al., 2009; Glowinski, 1998). In 1990 wordt het oorspronkelijke ARPANET ontmanteld en draagt ARPA haar beheerstaken over aan NSF. Internet drijft dan al op een groter geheel van computernetwerken en breed geaccepteerde communicatieprotocollen⁵ (Leiner et al., 2009). Vanaf 1988 sluiten steeds meer landen met hun *Top Level Domain (TLD)*⁶ aan op NSFNET (Cohen-Almagor, 2011).⁷ In Europa is het Nederlandse Centrum voor Wiskunde en Informatica (CWI) op 17 november 1988 de eerste met een internetverbinding.⁸ Andere landen volgen. Niet alleen in omvang neemt het internet toe, ook komen er nieuwe toepassingen. Philip Zimmerman zet in 1991 bijvoorbeeld het gratis beschikbare encryptieprogramma *Pretty Good Privacy (PGP)* online (Cohen-Almagor, 2011).

De snelle groei brengt ook problemen met zich mee. De *internet backbone* (de gezamenlijke hoofdverbindingen van het internet) krijgt steeds meer data-verkeer te verwerken en de telecommunicatielijnen van deze *backbone* hebben dus een steeds grotere capaciteit nodig. Ook komen er organisatievraagstukken. De beheersings- en overlegstructuren rondom het jonge internet worden complexer (Leiner et al., 2009). Ter ondersteuning van gremia die zich bezighouden met hoe internet zich ontwikkelt, starten enkele internetpioniers in 1991 de

5 Met name het Transmission Control Protocol (TCP) en het Internet Protocol (IP) zorgen vanaf 1974 voor standaardisatie van het opzetten van verbindingen en het uitwisselen van data (Cohen-Almagor, 2011).

6 TLD's zijn namen die het internetdomein op het hoogste niveau indelen. Behalve de domeinnamen voor landen (zoals '.nl') zijn er ook TLD's voor verschillende maatschappelijke functionaliteiten zoals .gov, .com, e.d. Het beheer over domeinnamen ligt bij de Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN).

7 Leiner et al. baseren zich hier op www.zakon.org/robert/internet/timeline/, geraadpleegd 30 maart 2017.

8 www.cwi.nl/nieuws/2013/cwi-viert-25-jaar-open-internet-in-europa-in-november, geraadpleegd 30 maart 2017.

internationale non-profitorganisatie Internet Society (ISOC) (Cerf, Kahn & Chapin, 1992; Cohen-Almagor, 2011).⁹

Een doorbraak ontstaat begin jaren negentig wanneer Internet Service Providers (ISP's) via modems en standaardtelefoonlijnen internettoegang aanbieden aan particulieren. In Nederland geldt doorgaans 1993 als het jaar waarin ISP's particulieren konden gaan aansluiten op het internet.¹⁰ Maar volgens de website van de Hobby Computer Club (HCC) waren zijn leden al in 1991 online.¹¹

Het aantal aangesloten computers stijgt van de ongeveer 2,2 miljoen in 1994 tot bijna 30 miljoen in 1998 (Glowniak, 1998). In 1989 ontwerpt Tim Berners-Lee het principe van het *world wide web* met webpagina's op basis van http- en HTML-technologie. Hij levert er de webbrowser *WorldWideWeb* bij, maar die wordt geen succes. In 1993 komt de eerste populaire webbrowser Mosaic (1993-1997). Daarna volgt in 1994 webbrowser Netscape (1994-2008) en in 1995 Internet Explorer (1995-heden). In deze periode komen ook winkels op internet en is First Virtual de eerste cyberbank met een internetbetaalsysteem. In 1994 verschijnt Yahoo! en in 1996 Google. NSF privatiseert in 1995 haar beheerstaken en stopt met NSFNET. De internet backbone komt daarmee in private handen (Cohen-Almagor, 2011).

Zo bestaat de backbone in de Verenigde Staten eind jaren negentig uit netwerken die eigendom zijn van telecombedrijven. De netwerken zijn onderling verbonden op koppelpunten waar dataverkeer van het ene op het andere netwerk overgaat, zodat één geheel ontstaat. Deze telecombedrijven zijn de *Network Service Providers* (NSP's). Sommige kleinere NSP's leasen netwerkcapaciteit bij de grotere. De *Internet Service Providers* (ISP's) zorgen in een beperkt geografisch gebied voor verbinding tussen een netwerk en een NSP (*Local Area Network* – LAN). Kleine ISP's kunnen hun LAN verbinden met een grote ISP, die dan weer verbinding legt met een NSP. Met het uitdijen van het netwerk zijn de beheerstaken bij verschillende partijen en op verschillende niveaus belegd (Glowniak, 1998). Er is niet langer, zoals in het begin met ARPA en NSF, één partij die het beheer over het gehele netwerk heeft. De eindverantwoordelijkheid

9 Vandaag de dag is haar missie 'To promote the open development, evolution, and use of the Internet for the benefit of all people throughout the world.' (www.internetsociety.org, geraadpleegd 30 maart 2017).

10 Bijvoorbeeld: 'In 1993 werd het gebruik van het internet, tot dusverre voorbehouden aan overheid en onderwijs, door de Amerikaanse overheid opengesteld voor bedrijven en particulieren.' (<http://nl.wikipedia.org/wiki/Internet>, geraadpleegd 15 november 2013).

11 <http://groepen.hcc.nl/nieuws/hcc-nieuws/1120-hcchobbynet-is-de-eerste-nederlandse-isp-voor-prive-gebruik.html>; geraadpleegd 17 december 2014; https://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_het_internet_in_Nederland, geraadpleegd 30 maart 2017.

voor de uitgifte van domeinnamen en IP-adressen¹² daarentegen wordt wel in handen van één organisatie gegeven. In 1998 is daarvoor de non-profitorganisatie International Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN) opgericht (Cohen-Almagor, 2011; www.icann.org).

Eind jaren negentig is er dan wel een ‘wereldwijd netwerk’, maar het is niet gelijk over de wereld verdeeld. In 1998 zijn er bijvoorbeeld zo’n 150 miljoen internetgebruikers in meer dan 60 landen, maar bijna 90% van dat aantal woont in 15 hoog-geïndustrialiseerde landen, de VS voorop. ‘In 2000, the USA produced almost two-thirds of the top thousand most visited websites. It accounted for 83% of the total page views of Netusers. Less than 10% of the world speaks English as their first language (...). In the late 1990, an estimated 85% of the web was written in English (Curran & Seaton, 2009)’ (Cohen-Almagor, 2011, p. 56). De verschillen tussen rijke en arme landen, uitgedrukt in percentage inwoners met internettoegang worden na 2000 wel kleiner, maar zijn nog steeds aanzienlijk (Cohen-Almagor, 2011). Vanuit een gelijkheidsideaal kan men vraagtekens plaatsen bij deze situatie. Tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat het ARPA-initiatief, zoals beoogd, in zeker opzicht heeft geleid tot een technologische voorsprong van met name de hoog-geïndustrialiseerde landen.

Tot zover deze kleine ontstaansgeschiedenis van internet tot aan het jaar 2000. In andere hoofdstukken komen specifieke recente ontwikkelingen en internet-toepassingen aan bod, bijvoorbeeld de ontwikkeling van strafwetgeving inzake cybercrime in hoofdstuk 3, en politie en internet in hoofdstuk 5. Over de recente situatie zij hier alleen nog vermeld dat Nederland hoort bij de landen met een hoge internetdichtheid. ‘Nederland staat al jarenlang op de eerste plaats van de Europese ranglijst met het grootste aandeel huishoudens die toegang hebben tot internet.’¹³ In 2016 heeft in Nederland 94% van de personen van 12 jaar of ouder een toegang tot internet en heeft 93% een breedbandverbinding. CBS-onderzoek naar ICT-gebruik onder personen van 12-75 jaar laat zien dat internetgebruik leeftijdsgebonden is: in 2016 heeft van de groep 12-25 jaar 99% toegang tot internet, van de groep 65 of ouder is dat 78% (statline.cbs.nl). De omzet van online winkelen in Nederland is in 2016 20,1 miljard euro.¹⁴ Het AMS-IX

12 IP staat voor Internet Protocol. Elk device dat is aangesloten op het internet, heeft een vast of tijdelijk IP-adres.

13 www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bedrijven/publicaties/digitale-economie/artikelen/2012-3636-wm.htm, geraadpleegd 30 maart 2017.

14 www.thuiswinkel.org, geraadpleegd 30 maart 2017.

in Amsterdam is volgens een persbericht het grootste internetknooppunt ter wereld (box 1.1).¹⁵

Box 1.1 De AMS-IX

‘Een grijs-witte loods op een typisch Nederlands industrieterrein. (...) Aan de buitenkant is niets te zien, maar Amsterdam is een druk verkeersplein in een wereldwijd web van dataverbindingen. Diverse trans-Atlantische zeekabels komen in Nederland aan wal en vervolgen hun weg naar de hoofdstad. Gigantische stromen informatie vloeien elke seconde door kasten in Amsterdam-Zuidoost en bij Sloterdijk. Samen vormen zij AMS-IX, het grootste internetknooppunt ter wereld.

Via het Amsterdamse platform maken honderden internetbedrijven zoals internetproviders en ook Google, Facebook en Twitter, verbinding met elkaar. (...) De waarde is enorm. Volgens Deloitte legde Amsterdam in 2014 als internetstad meer economisch gewicht in de schaal dan de zeehaven van Rotterdam of de nationale luchthaven Schiphol. En dat komt vooral door de omvang en groei van AMS-IX. Vorig jaar groeide het knooppunt met 30 procent.’

Bron: de Volkskrant, 7 februari 2015, p. 4

Internet ontwikkelt zich snel verder, niet alleen in de zin van softwareprogramma's en toepassingen die gebruikers daarbij bedenken, maar ook de penetratiegraad neemt nog steeds toe. Het internet omvatte in eerste instantie klassieke computers, dat wil zeggen gebruiksapparaten met een rekencapaciteit en een beeldscherm plus toetsenbord, bedoeld voor een variëteit aan programma's. Momenteel wordt internet in snel tempo steeds mobieler via kleine, mobiele computers in de vorm van smartphones en tablets en bijvoorbeeld ook via standaard in autodashboards ingebouwde internetschermen. Steeds meer verbindt het internet ook apparaten die niet meer doen denken aan een computer in de klassieke zin van het woord, maar die zijn gemaakt voor een specifiek doel, bijvoorbeeld industriële apparaten die via internet op afstand kunnen worden bediend, meetinstrumenten die via internet een signaal doorgeven, of apparaten in huis die de bewoner via internet op afstand kan aan- en uitschake-

15 AMS-IX staat voor Amsterdam Internet Exchange (AMS is ook de afkorting voor Amsterdam in het internationale vliegverkeer).

len. Naar dergelijke toepassingen wordt verwezen met de term ‘the internet of things’ (IoT). Inmiddels is ook de term ‘the internet of everything’ (IoE) ontstaan, die verwijst naar een wereld waarin zowel ieder object als ieder mens is aangesloten op het internet.

De zojuist geschetste ontwikkeling begon met het verbinden van enkele computers en het daarmee creëren van een computercommunicatienetwerk. Gaandeweg is die ontwikkeling omvattender geworden. Er is niet langer ‘ergens’ een computernetwerk, maar rondom ons zijn overal digitale apparaten die met een wereldwijd computernetwerk en dus met elkaar zijn verbonden. Op steeds meer plaatsen en op steeds meer verschillende manieren spelen ‘geautomatiseerde werken’ (par. 2.1) een rol in het dagelijks leven. Deze ontwikkeling noemen we de digitalisering van de samenleving.

1.2 Het internet verklaard vanuit een sociologisch perspectief¹⁶

Paragraaf 1.1 schetst het ontstaan van internet langs tamelijk klassieke lijnen: Koude Oorlog, ARPANET als antwoord op de Sputnik, groei van het netwerk. Maar er is nog een benadering: een sociologische verklaring voor het ontstaan van internet. Immers, waarom was van alle denkbare mogelijkheden nu juist zoiets als een galactisch netwerk het antwoord op de Sputnik? Waarom groeide dat netwerk als een razende en waarom bleef internet niet beperkt tot militair gebruik?

Ongeveer een mensenleven lang hebben wij, mensen, gedacht dat we de wereld wel zo ongeveer in kaart hadden gebracht. Nadat we eindelijk, na vele mislukte pogingen, in het eerste decennium van de vorige eeuw om te beginnen de Noordpool en daarna de Zuidpool hadden bereikt, leek er op aarde niet veel onontdekte ruimte meer over, hoogstens nog wat afgezonderde plekken in de uitgestrekte oerwouden op het zuidelijk halfrond en enkele diepe troggen in de oceaan, maar er restten geen Grote Doelen meer, geen tot ieders verbeelding sprekende onbekende werelden. Voorafgaand aan de ontdekking van de Noordpool woedden er emotionele evenals wetenschappelijke discussies over wat die plaats zou herbergen. De open poolzee? De weg naar de binnenaarde waar nieuwe bevolkingsgroepen waren te ontdekken? Het bleek uiteindelijk een troosteloze ijsvlakte zonder land (Fleming, 2001).

¹⁶ Deze paragraaf is een bewerking van eerder werk (Stol, 2010).

De Noor Roald Amundsen had met de Zuidpool de laatste grote trofee veroverd. De onderzoekende mens, op zoek naar nieuwe werelden achter de hem bekende horizonten, raakte voor nieuwe ontdekkingen steeds meer aangewezen op de ruimte tussen de planeten en de sterren. Voor het ontdekken van nieuwe werelden moesten mensen steeds verder reizen en steeds beter zoeken. Dat was slechts weggelegd voor een zeer kleine elite: een paar overwegend westerse wetenschappers met peperdure apparatuur en een handjevol ruimtereizigers. De mensheid als geheel zat als het ware zowel lichamelijk als geestelijk klem binnen de grenzen van de wereld om haar heen. Maar zie, vanwege deze benarde positie en door haar expansiedrift en creativiteit creëerde de *homo technologicus* een nieuwe wereld binnen de bestaande ruimte: cyberspace. Er kwam weer lucht en ruimte, ruimte om mogelijkheden te zien, ruimte om nieuwe wegen in te slaan, ruimte voor hoop en optimisme, ruimte voor inspiratie en ontdekkingen, ruimte voor creativiteit, ondernemerschap en vrijheid. Ruimte niet alleen voor enkele wetenschappers, maar voor velen. Een citaat over nieuwe ontwikkelingen in Kenia als voorbeeld:

‘In tegenstelling tot de oudere nijlpaardengeneratie, die nog steeds moppert op het kolonialisme en imperialisme, nemen de cheeta’s het heft in eigen handen. Ze zijn aangesloten op het web, sluiten zich aan bij online netwerken en sporen anderen aan ook mee te doen. (...) Met het internet hebben ze eindelijk de sleutel gevonden om Afrika uit de goot te trekken. Of, zoals Tonee Ndungu het zegt: “We teerden altijd op een sprankje hoop. Eindelijk, eindelijk kunnen we er nu bij en het pakken.” Ook Ndungu is een echte cheeta.’¹⁷

Deze kleine maatschappijanalyse past in de traditie van optimistische maatschappijwetenschappers, waarvan de Amerikaan Lewis Mumford als belangrijke exponent kan worden genoemd. In zijn *Technics and civilization* (1934) betoogt Mumford dat het niet zozeer de technologie is die de loop der geschiedenis bepaalt, maar vooral de geestelijke ontwikkeling van de mens, of zo men wil: de cultuur. Het zijn niet de toevallige technologische uitvindingen van geniale of gestoorde ingenieurs die de loop der geschiedenis bepalen, aldus Mumford, maar het is de geestelijke staat waarin een samenleving verkeert die bepaalt welke technologieën deze samenleving voortbrengt. In de zojuist geschetste maatschappijanalyse is het zo gezien geen toeval dat internet ontstaat in een periode waarin mensen al decennialang geen uitzicht meer hebben op pionieren in nieuwe gebieden – dat de meerderheid van de mensen de facto niet over de

¹⁷ De Volkskrant, 25 maart 2010.

aardbol zwerft, doet daaraan niets af. Het gaat om het ontbreken van uitzicht, het gebrek aan ontdekkingsruimte.

Het wereldwijde cyberspace is niet het noodzakelijke gevolg van het enkele feit dat een paar techneuten een tritsje computers aan elkaar hebben geknoopt. Die verklaring is te simpel. Cyberspace is het gevolg van het feit dat de mensheid door het ontbreken van ontdekkingsruimte in haar alledaagse leefwereld verkeerde in een geestelijke toestand van opgeslotenheid. Cyberspace was het antwoord op het gebrek aan mogelijkheden om te pionieren en nieuwe wegen te vinden. Cyberspace werd de nieuwe te ontdekken en te veroveren wereld – *the new frontier*. Niet toevallig komen we de begrippen ‘cyberspace’ en ‘Wild West’ geregeld dicht bij elkaar tegen. De eerste hits die Google geeft na zoeken op beide termen heeft als titel: ‘Why the Internet is Like the Wild West?’¹⁸ Het sociologisch perspectief (de ontdekkende mens) verklaart dan ook beter dan een rationeel-technologisch perspectief (hoe ingenieurs een netwerk bouwden) waarom er een zeker spanningsveld is tussen internet en (straf)rechtshandhaving. Immers, de ontdekkende mens zoekt ruimte en vrijheid voor creativiteit, en dat verhoudt zich niet altijd even goed tot uniforme gedragsregels en het handhaven daarvan.

1.3 Sociale controle op internet¹⁹

23

1.3.1 Sociale controle: drie invalshoeken

Strafrechtspleging vraagt om het reguleren van gedrag. Er zijn verschillende mechanismen voor gedragsregulering, zoals fysieke geleiding (bijv. hekken, drempels, internetfilters), chemische geleiding (bijv. medicijnen), psychotherapie (bijv. cognitieve gedragstherapie) en sociale controle (bijv. opvoeding, toezicht, beloning, bestraffing).²⁰ Deze paragraaf gaat over sociale controle als mechanisme voor gedragsregulering in cyberspace.

Sociale controle is het door mensen toepassen van sancties (positief of negatief)²¹ met als oogmerk gedrag van anderen in overeenstemming te houden

¹⁸ De zoekopdracht “internet” AND “wild west” leidt via Google tot 814.000 hits (30 maart 2017).

¹⁹ Delen van deze paragraaf zijn gebaseerd op eerder werk (Stol, 1996, par. 1.3; Stol, 2010).

²⁰ Een wat andere invalshoek is het reguleren van gedrag van systeemontwerpers zodat zij veilige systemen ontwerpen (‘security by design’). Die invalshoek blijft hier verder buiten beschouwing.

²¹ Een positieve sanctie is een bevestigende reactie op een gedraging van een ander (waardering, beloning); een negatieve sanctie is het tegenovergestelde (afkeuring, bestraffing).